

- ² Борчаивили И. Ш., Тоқубаев З. С. Уголовно-исполнительное право Республики Казахстан: Учеб. пос. — Караганда: КарЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2008. — 375 б., 236, 131.
- ³ С. Қ. Алтайбаев. Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың жаза өтеу және жазадан босату кезінде түзелу дәрежесін бағалау мәселелері. з. ғ. к. дәрежесін алу үшін ... диссертация. — Қарағанды, 2009. — 153 б.
- ⁴ Криминология: Дәрістер курсы. — Астана: Дәнекер, 2005. — 188 б., 112.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются актуальные, теоретически значимые проблемы, относящиеся к вопросам профилактики правонарушений, совершаемых лицами, ранее осуждавшимися к лишению свободы. Автор обосновывает методы профилактики правонарушений, совершаемых лицами, находящимися на свободе после отбытия наказания в виде лишения свободы.

RESUME

In the given article are considered the actual theoretically significant problems, referring to questions of the preventive maintenance of the offenses, committed by persons, earlier convicted to imprisonment. The Author motivates the methods of the preventive maintenance of the offenses, committed by persons, being on release after imprisonment in the way of deprivations of the liberty.

Т. З. Аймағанбетов, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының криминалистика кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты

ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУДЕ ЖҮРГІЗІЛЕТІН СОТТЫҚ-БУХГАЛТЕРЛІК САРАПТАМАНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Экономика саласындағы қылмыс туралы қылмыстық істерді тергеу кезінде дәлелдеу субъектісі түрлі тергеу әрекеттерінің жолдарымен жоспардағы мәселелерге сәйкес анықтауға жататын мән-жайларды айқындауы тиіс. Осындай тергеу әрекеттерінің бірі бухгалтерлік сараптама жүргізу болып табылады.

Жалпы ережелер бойынша, сот сараптамасы анықтау, алдын ала тергеу және сот талқылауы кезінде ғылыми, техникалық, өнердегі немесе кәсіби арнайы танымдарды қажет еткенде ғана тағайындалады (ҚР ҚІЖК 240-бабы).

Бір қатар авторлардың пікірінше, соттық сараптама — бұл тергеу әрекеті, ал сарапшының қорытындысы — ол сараптама жүргізу нәтижесінде алынған қорытындылар¹.

Тергеуші соттық-бухгалтерлік сараптама тағайындау туралы шешімді арнайы танымсыз анықтауға болмайтын қандайда бір нақты фактілерді айқындау маман-бухгалтердің көмегінің орындау мүмкін емес жағдайда ғана қабылдайды.

Әдетте, бухгалтерлік сараптама бухгалтерлік құжаттардың мазмұнын зерттеумен байланысты². Осы сияқты міндеттерді тергеуші құжаттарды қарау кезінде жиірек қолға алады³. Кейде қандайда болмасын жағдайда жеткілікті түрде қарау жүргізуге тура келеді. Сөйтіп, бірқатар жағдайларда сот-бухгалтерлік сараптама тағайындамай-ақ, маман-бухгалтер шақырумен-ақ шектелуге болады. Мәселен, қылмыстық іс материалдары бойынша ұрланған қаржының көлемі анықтауға онша қиындық туғызбаған жағдайда маман-бухгалтер шақырумен-ақ шектелуге болады. Өкінішке орай, тәжірибеде тергеуге мамандарды тарту әлі де болса кең жолға түсе қойған жоқ.

Экономика саласындағы қылмыстар туралы қылмыстық істерді тергеу кезінде бухгалтерлік сараптама көптеген істер бойынша тағайындалады. Бұл оны дәлелдеудің ең маңызды құралдары болып табылатындығын айғақтайды. Осыған байланысты бухгалтерлік сараптаманың нәрсесін анықтау үлкен маңызға ие болады.

Құқықтық әдебиеттерде бухгалтерлік сараптама нәрсесіне бірыңғай анықтама берілмейді. Көбінесе біраз ғалым-криминалистерді бір-бірінен алшақтатын оның нәрсесі деп «...тергеушінің, прокурордың және соттың берген рұқсаты сарапшы-бухгалтер қорытынды берген бойынша мәселелерге қатысты тергеудің немесе соттық талқылау объектісіне айналған шаруашылық операциялардың құжаттарында немесе есеп тіркеулерінде орын алғандар» деп таниды⁴. Дегенмен, басқа да анықтамалар бар. Мәселен, олар бухгалтерлік сараптама нәрсесіне «қылмыстық және азаматтық істерді тергеуге байланысты кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың өндірістік-шаруашылық және қаржылық қызметін көрсететін бухгалтерлік есеп жүргізу (бастапқы және құрама құжаттар, бухгалтерлік есептерді тіркеулер) операцияларын жатқызады⁵.

Біздің ойымызша, шаруашылық қызметтері тек бухгалтерлік есеп операцияларын да ғана емес, жедел есеп жүргізу мен тығыз байланыста болатындықан бухгалтерлік сараптама туралы кейінгі анықтама оның өресін тарылтып жіберетін сияқты. Бухгалтерлік сараптама нәрсесі анықтамасының анық берілмеуі кейде іс жүзіндегі қызметкерлердің оны тағайындау жөніндегі қаулыларында басқа салаға жататын мәселелерді шешуге де оны тағайындауды қарастырады, мысалы, тауартануға, өндіріс технологиясына және т. б. байланысты.

Бухгалтерлік сараптама алдына есептеу деректері көрсетілген шаруашылық операцияларын зерттеу міндеттері мейілінше жиірек қойылады. Мұндай жағдайларда бухгалтерлік есеп жүргізу операцияларын талдау сарапшылардың алдына қойылған мәселелерді шешу құралдарының бірі болып саналады. Экономика саласындағы қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша бухгалтерлік сараптама, мысалы, «бухгалтерлік есеп жүргізу операциялары» ретінде бағаланбайтын жедел есеп жүргізу операцияларын зерттеусіз-ақ өз жөнін табады. Ендеше, соттық-бухгалтерлік сараптаманы қаржы-шаруашылық қызметтерінің белгілі бір жақтарын көрсететін «бухгалтерлік есеп жүргізу операциялары» деп ойлауға болмайды. Бұл операцияларды сараптаманың объектілері ретінде қарастырған дұрыс болады⁶.

Сөйтіп, соттық-бухгалтерлік сараптама нәрсесі қылмыстық істерді тергеумен және соттық қарауға байланысты тергеу және сот органдарының тапсырмасы бойынша сарапшы-бухгалтер анықтауды талап ететін бухгалтерлік және сонымен жанасқан жедел есеп жүргізу есептерінің деректері айшықталған қаржы-шаруашылық операцияларын көрсетеді.

Бухгалтерлік сараптамаларын тағайындау мен өткізу негізіндегі тергеудің тәжірибесі мен ревизиялардың көптеген материалдарын зерттеу дәлелдеудің кейбір субъектілері сараптаманы негізсіз тағайындайды деген қорытынды жасауға мәжбүр етеді. Соның ішінде, ревизияның түсініксіз жерлері мен толық еместігін жою үшін ревизордан жауап алу және қосымша тапсырма беру мүмкіндігі жиі қолданылады.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамалары қай уақытта сот-бухгалтерлік сараптама өткізілуі тиіс жағдайдың бәрін бірдей көрсете бермейді. Бірақ, солардың мына төмендегі негізгілерін көрсетеді.

Қылмыстық істе өзінің бас пайдасы үшін материалдық шығындарды және басқа да мәселерді анықтау жөніндегі қайшылықты көрсететін екі және одан да көп құжаттың ревизия мен аудиторлық тексерістердің актілері немесе қорытындылары болғанда.

Алдын ала немесе соттық тергеу барысында құжаттақ ревизиялардың немесе аудиторлық тексеру материалдарының істің басқа материалдарымен сәйкес келмеген жағдайында.

Бухгалтерлік есеп пен бақылау саласында арнайы білімді пайдалануды талап ететін кейбір мәселелерді шешу үшін соттық-бухгалтерлік сараптама тағайындау туралы күдіктінің, айыпталушының негізді өтініш болғанда.

Ревизия (аудитор) мен материалдық жауапты адамдардың арасында бухгалтерлік есеп бойынша белгілі бір операцияның жүргізілуін заңға негіздеуі жөнінде қарама-қайшылықтар болғанда.

Келтірілген шығынның көлемін анықтауды талап ететін істегі қорытындыларға сәйкес, басқа мамандықтағы сарапшылардың қорытындылары болған жағдайда.

Белгілі бір нақты кәсіпорында, ұйымда, мекемеде қылмыстың жасалуына итермелеген себептер мен шарттарды анықтау үшін есеп жүргізу мен бақылау саласында арнайы білімді пайдалану қажет болғанда.

Тергеу тәжірибесі үшін қашан, қылмыстық істі тергеудің қай сатысында бухгалтерлік сараптама жүргізу мәселесі маңызды орын алады.

Экономика саласындағы қылмыстар туралы істерді зерделеудегі жағдайлардың 75-пайызында дәлелдеу субъектілері бухгалтерлік сараптаманы бастапқы тергеу әрекетінде немесе тергеудің ортасында тағайындау жөніндегі негізге ие болған, яғни, сараптама алдына қойылған мәселелерге сарапшы білікті түрде жауап бере алғанда, ал жекелеген жағдайда (мысалы ірі және аса ірі мөлшерде ұрлық болғанда) бухгалтерлік сараптаманың қорытындыларын пайдалануынсыз мүмкін болмайтын басқа сараптамалардың қорытындылары болғанда барлық қажетті құжаттар мен бастапқы материалдар (мысалы, құжаттық ревизия мен түгендеу актілері немесе аудиторлардың қорытындысы) жиналғанда тағайындаған.

Кейбір авторлар, «соттық-бухгалтерлік сараптама іс бойынша барлық материалдар жиналғанда және айыптаушылар (күдіктілер) мен куәгерлерден жауап алынғанда қажет» деп бекітіп айтады⁷. Мұндай ұсыным қылмыстық істердің бәрі үшін лайықты емес, деп ойлаймыз. Тәртіп бойынша, бухгалтерлік сараптама ешқашанда тергеудің аяғында тағайындалмайды. Күрделі емес істерді тергеу кезінде, қорытындылары бухгалтерлік есеп жүргізу оның дұрыс еместігіне негізделген немесе күдікті, айыпталушы дау көтерген жағдайдағы ревизия актісі немесе аудитордың тұжырымы болғанда және дәлелдеу субъектісі бухгалтерлік сараптама тағайындау туралы қорытындыға келгенде, ол әрине кейбір тергеу әрекеттері өткізілгеннен кейін ғана алдын ала тергеудің бас кезінде тағайындалады. Белгілі болғандай, заң бойынша қылмыстық істі тергеу үшін тергеушіге екі айлық мерзім беріледі. Бухгалтерлік сараптама да әдетте ұзақ кезеңде жүргізіледі, ал егерде тергеудің аяғында, яғни іс бойынша барлық материалдар жиналып болғаннан кейін сараптама тағайындау қажет бола қалғанда, ол тергеудің мерзімін ұзарту жөнінде прокурордан рұқсат сұрауға мәжбүр болады.

Сөйтіп, осы санаттағы қылмыстық істерді зерттеу нәтижелерінің негізінде мынадай қорытынды жасауға болады: істегі іс жүзіндегі материалдар мен басқа да объективті себептерге байланысты тергеудің бухгалтерлік сараптама бас кезінде (35 %) ортасында (55 %) және сирек жағдайда — тергеудің аяққы кезінде (15 %) жүргізіледі.

Бухгалтерлік сараптама жүргізу кезіндегі сараптамалық зерттеудің объектілері бухгалтерлік есептің бастапқы құжаттары (түбірқағаздар, шоттар, т. б.), бухгалтерлік есептің құрама құжаттары (тауарлық және қаржылық есептер, т. б.), бухгалтерлік есептің тіркегіштері (журнал-ордерлер, ведомостар, бухгалтерлік есептің түрлі кітаптары), бухгалтерлік есептілік құжаттары.

Осы аталған сараптама объектілері зерттеу барысында қылмыстық іс жүргізу материалдары-құжатты ревизия мен түгендеу актілерінде немесе аудиторлардың қорытындыларында, куәгердан, күдіктілерден айыпталушылардан жауап алу хаттамаларында, сондай-ақ басқа да сараптың зерттеулердің түйіндемелерінде, зат алу, тінту және өзге де тергеу және соттық әрекеттердің хаттамаларында болатын мәліметтерге жиі жүгінеміз.

Дегенмен, бухгалтерлік сараптама жүргізу кезіндегі басты рөлдерді белгілі бір шаруашылық операцияларының жүргізгендігі туралы құжаттарда қажетті мәліметтердің бәрі болатындықтарын бухгалтерлік есеп пен бақылау құжаттары атқарады.

Бухгалтерлік сараптама тағайындау үшін қажетті құжаттарды дайындау кезінде дәлелдеу субъектілерінің аталған құжаттарды ғана жинауымен шектеліп қалуына болмайды. Сонымен бірге, түрлі мекемелерде қалыпты тәртіппен бекітілмеген, сондықтан бухгалтерлік саналмайтын және онымен жанаспайтын шұғыл есептер деп аталатын биресми құжаттарды алу және оларды бухгалтерлік құжаттарға қосу керек. Бұл құжаттар, материалдық жауапты адамдардың бір-біріне тауарлар мен ақша-қаражаттары ауыс-түйісіне байланысты түрлі есеп жазуларын жүзеге асыру қажеттігінен туындайтын болғандықтан материалдық шығындарды анықтау үшін елеулі маңызға ие болады. Оларда құқық қорғау органдары ғана емес, сарапшыларға да қажетті мәліметтер болады. Мұндай мәліметтер, әсіресе бастапқы және одан кейінгі екінші құжаттардың біраз бөлігі жойып жіберілген немесе оларда кейбір түзетілген жағдайларда аса қажетті.

Бұдан бұрын атап өткеніміздей, бухгалтерлік сараптама құжаттардағы жалғандықтың бар-жоқтығын зерттеу мақсатында жүргізіледі және ол бәрінен бұрын ішінде интеллектуалдық жалғандықтың белгісі бар жазбаша дәлелдемелерді қамтиды. Осы және басқа да мақсаттар тергеуші жүргізетін құжаттардың есебін қарауды көздейді. Осыдан келіп, есеп құжаттарын зерттеу кезінде қолданатын сарапшы-бухгалтердің де тергеушінің де әдістер мен тәсілдері қашанда бір-біріне ұқсас, бірдей болады.

¹ Остроумов С. С., Фортинский С. П. Основы бухгалтерского учета и судебно-бухгалтерской экспертизы. — М., 1960. — 196 б.; Арзуманян Т. М., Танасевич В. Г. Бухгалтерская экспертиза при расследовании и судебном разбирательстве уголовных дел. — М., 1975. — 6-9 б.

² Ромашов А. М. Методы судебно-бухгалтерской экспертизы. — М., 1975. — 10 б.

³ Арзуманян Т. М., Танасевич В. Г. Бухгалтерская экспертиза при расследовании и судебном разбирательстве уголовных дел. — М., 1975. — 7 б.

⁴ Остроумов С. С., Фортинский С. П. Основы бухгалтерского учета и судебно-бухгалтерской экспертизы. — М., 1960. — 196 б.; Арзуманян Т. М., Танасевич В. Г. Бухгалтерская экспертиза при расследовании и судебном разбирательстве уголовных дел. — М., 1975. — 6-9 б.

⁵ Ромашов А. М. Методы судебно-бухгалтерской экспертизы. — М., 1975. — 10 б.

⁶ Арзуманян Т. М., Танасевич В. Г. Бухгалтерская экспертиза при расследовании и судебном разбирательстве уголовных дел. — М., 1975. — 7 б.

⁷ Кудрявцев В. Н., Остроумов С. С., Танасевич В. Г., Фортинский С. П. Судебная бухгалтерия. — М., 1975. — 281 б.; Арзуманян Т. М., Танасевич В. Г. Бухгалтерская экспертиза при расследовании и судебном разбирательстве уголовных дел. — М., 1975. — 68 б.

РЕЗЮМЕ

Судебно-бухгалтерская экспертиза назначается по многим делам о преступлениях в сфере экономики. Бухгалтерская экспертиза является одним из способ доказывания по делам данной категории. В связи с этим встает вопрос о предмете бухгалтерской экспертизы, о правильности назначения и объективности ее проведения.

RESUME

In the inquiry criminal business about the crime in economical spere in accountant of examination prescribe by a lot of business. This is evidence about that it is one of the important means of proof. The clear definition of subjects in accountant of examination, rights it is fixing and production have a big meaning.

Балгимбеков Д. У., доцент кафедры криминалистики Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, доцент

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ СВОЙСТВЕННЫХ ПРЕСТУПНЫМ КОРПОРАЦИЯМ

Успешная борьба с организованной преступностью невозможна без глубокого криминалистического анализа закономерностей свойственных преступным корпорациям. Объектом специального научного исследования в данном случае является сама преступная корпорация.

Преступные корпорации осуществляют разнообразную противоправную деятельность, при этом невозможно составить полный перечень всех видов такой деятельности. Однако анализ их деятельности предполагает выявления устойчивых и типичных закономерностей, присущих самому организованному формированию.

Рассмотрение имеющихся специальных источников показало, что основной закономерностью преступного формирования, является организованность. При этом её жизнестойкость определена через формирование её структуры, формы организации и состав членов корпорации.

Криминалистическая наука изучает организованные формирования через её организационно-структурное построение, степень организованности, численности, распределение функциональных обязанностей её участников и другие особенности. При этом целью изучения является разработка научных рекомендаций по раскрытию и расследованию преступлений. Применительно к исследуемой преступной деятельности необходимо учитывать в уголовно-правовом смысле все вышеперечисленные обязательные и факультативные признаки преступной корпорации. Однако существуют криминалистические значимые признаки и типы таких формирований. В этой связи их понимание, классификация и выделение присущих им черт, имеющих криминалистическое значение, являются важным элементом закономерностей общей криминалистической характеристики рассматриваемых преступлений.

Проведенный нами анализ материалов правоприменительной практики показывает, что почти каждое такое преступление совершено юридическим лицом, специально